

בל תוסיף ובל תגרע

"לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו גו" (ד, ב)

סתירה בדברי רש"י

פירש"י, כגון חמש פרשיות בתפילין, חמש מינין בלולב וחמש ציצית וכן לא תגרעו, אמנם בפרשת ראה (יג, א) עה"פ "לא תוסיף עליו", פירש"י, חמש טוטפות בתפילין, חמש מינין בלולב, ארבע ברכות בברכת כהנים.

ובכלי חמדה עמד על השינוי בדבריו דבפרשת ראה הוסיף ברכת כהנים ושייר ציצית שנקט בפרשת ואתחנן. ועוד דקדק דבפרשת ראה כתב ה' טוטפות בתפילין, ואילו בואתחנן נקט ה' פרשיות בתפילין.

וביאר הכלי חמדה על פי מה שנחלקו הראשונים האם איסור בל תוסיף שייך אפילו היכא ד"האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי", או שרק היכא שמחברן ומאגדן כולהו ביחד שייך איסור בל תוסיף. מחלוקת זו הובאה בריטב"א לסוכה (לא, ב) כמו שיתבאר בסמוך.

ומסביר הכל"ח דבל תוסיף האמור בפרשת ואתחנן לא קאי אלא היכא דמחברים יחד, ולכן דקדק רש"י לפרש כגון ה' פרשיות בתפילין שהם בבית אחד, וכן ה' מינין בלולב למ"ד לולב צריך אגד, וה' ציצית נמי מחוברות הן, דהטלית מחברן. אבל בפרשת ראה, לפי מה שמפרש הרמב"ן, דלפי הפשט קאי האי קרא על עבודות קרבנות המוזכרת שם, א"כ הרי דהפירוש דבל תוסיף היינו אפילו היכא דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, וילפינן מיניה דה"ה לכל המצוות דאפילו בהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי עובר בבל תוסיף. ולכן הכא נקט "חמש בתים" לומר שאפילו בהאי לחודיה קאי עובר בבל תוסיף. וכן נקט ה' מינין בלולב, וכוונתו אפילו למ"ד אין צריך אגד, ולא איגדן. וכן נקט ברכת כהנים, דס"ל לרש"י דהברכות אינן חשובין מחוברין יחד. ומטעם זה השמיט להא דציצית, דבציצית לעולם חשוב מחוברין יחד ע"י הטלית. זהו תורף דברי הכלי חמדה בביאור דברי רש"י.

האי לחודיה קאי

הגמ' (סוכה לא, ב) אומרת, אמר מר כשם שאין פוחתין מהן כך אין מוסיפין עליהן, פשיטא מהו דתימא הואיל ואמר ר' יהודה לולב צריך אגד, ואי מייתי מינא אחרינא האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, קמ"ל, משמע שאפילו היכא ד"האי לחודיה קאי עובר בבל תוסיף.

והנה לענין זקן ממרא איתא (סנהדרין פח, ב) אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא אינו חייב אלא על דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף ואם הוסיף גורע, ואין לנו אלא תפילין אליבא דרבי יהודה, ומק' והאיכא לולב דעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים ויש בו להוסיף ואם הוסיף גורע, ומשני דאי סבירא לן דלולב אין צריך אגד האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, ואי סבירא לן דצריך אגד גרוע ועומד הוא. והק' הריטב"א דכאן משמע שאפילו לרבנן עובר בבל תוסיף אע"ג דהאי לחודיה קאי, ואילו בסוכה מבואר שעובר בב"ת אפילו היכא דהאי לחודיה קאי. עוד הק' דלעיל (סוכה לא, א) אמרינן "כיון דאמר ר"י לולב צריך אגד אי מייתי מינא אחרינא הו"ל חמשה מינין", אלמא לרבנן דאמרי לולב א"צ אגד לא הוה חמשה מינין, דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי.

ותי' הריטב"א בשם התוס' דודאי אפילו לרבנן עובר באיסור בל תוסיף על המין החמישי, ולגבי זה לא אמרינן האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, כענין כהן עולה לדוכן ומוסיף ברכה משלו, עובר משום בל תוסיף, והישן בשמיני לוקה, אע"ג דכל יומא ויומא לחודיה קאי, אלא דלרבנן נהי דעובר על המין החמישי משום בל תוסיף, לא אמרינן דשאר המינין פסולים משום דכל המוסיף גורע כיון שא"צ אגד והאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, והרי קיים מצותו כראוי אלא שעובר משום בל תוסיף, וכ"ז כשנוטל אותו מין דרך גדילתו, אבל באוגד לולב שלא במינו, כיון שאינו נוטל אותו מין בדרך גדילתו הרי אינו נוטל אותו בדרך מינו, שאין יוצאין בהם אלא כדרך גדילתם, ולפיכך אינו עובר בו לרבנן משום בל תוסיף כדאמרינן לעיל, אבל לרבי יהודה כיון דלולב צריך אגד והאגד הוא מכלל המצוה יש בו משום בל תוסיף, ואם הוסיף גורע ולא יצא ידי חובתו.

ובהמשך דבריו שם הביא בשם הרמב"ן, דסבר דכל היכא דאמרינן האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי ליכא משום בל תוסיף, וכפשטות סוגיא דסנהדרין, והא דאמרינן הכא דאין מוסיפין עליהן גבי ד' מינין אפילו לרבנן, ולא אמרינן האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, לאו מדאורייתא היא אלא מדרבנן דלמא אתי למסרך. ומה שאמרו בכהן שעולה לדוכן והוסיף ברכה משלו, שעובר משום בל תוסיף, ולא אמרינן דכל ברכה וברכה בלחודיה קיימא, שאני התם שצריך פרישת כפים וכיון שהכל עושה עם פרישת כפים הו"ל כלולב דרבי יהודה שהוא צריך אגד, ולא אמרינן האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי. וכן הישן בשמיני לא חשיב דקאי לחודיה כיון שכל הימים רצופין ואין הפסק ביניהם.

הרי מבואר דנחלקו התוס' הרמב"ן והריטב"א אם הלאו דבל תוסיף הוא רק כשהכל מחובר יחד, או אפילו בהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי.

בל תוסיף בברכת כהנים

נפסק בשו"ע (קכח, כז), שכהן אינו רשאי להוסיף מדעתו יותר על השלשה פסוקים של ברכת כהנים, ואם הוסיף עובר על בל תוסיף. ובביה"ל (שם) כתב, דדוקא אם גם זה היה בפרישת כפים וכה"ג כל הדברים המעכבין בנשיאת כפים. משא"כ כשבירך שלא בנשיאת כפים או שלא בהחזרת פנים וכה"ג, אין זה מקרי הוספה כי אם ברכה בעלמא. וכ"כ בשו"ע הגר"ז, וכן מוכח בחידושי הרשב"א (כוונתו לחי' הריטב"א) (סוכה לא, ב) דדוקא בפריסת כפים, ומסתמא ה"ה שארי דברים המעכבין בנשיאת כפים דמאי שנא.

ויש להער דדילמא רק צריך פריסת כפים כדי לאחד הברכות שלא יהיו "האי לחודיה קאי", אבל שאר דברים מהכ"ת שצריך כדי לעבור על בל תוסיף, וי"ל דכוונתו להוכיח מזה שהיה פשוט לריטב"א דמיירי בנשיאת כפים, וכמ"ש "שאני התם שצריך פרישת כפים", ועל פי זה יישב ממילא לדברי הרמב"ן, לא שעושה אוקימתא ליישב דברי הרמב"ן, וא"כ פשוט שה"ה לשאר דברים המעכבים בנשיאת כפים.

כל המוסיף גורע בישן בסוכה בשמיני

הרמב"ן (דברים ד, ב), אחר שהביא את דברי רש"י על "לא תוסיפו", דהיינו "כגון חמש פרשיות שבתפילין וה' מינין בלולב וה' ציציות", הוסיף שלא באלה בלבד אמרו, אלא אף הישן בסוכה בשמיני בכוונה לוקה כמוזכר בגמ' ר"ה (כח, ב).

על פי דברי הרמב"ן הללו דבר כתב הכלי חמדה מחודש עד למאוד, שהישן בשמיני בסוכה,

מלבד שעבר על איסור דבל תוסיף, פוסל הוא את כל המצוה למפרע, מטעם כל המוסיף גורע, כיון שלדידיה כל הימים חשובין מחוברין יחד, שהרי הרמב"ן לשיטתו ע"כ סובר דישן בשמיני אינו בגדר האי לחודיה קאי שהימים מצרפים, א"כ שפיר אמרינן כל המוסיף גורע.

אכן, מסברא נראה דלא כדבריו, דסברת כל המוסיף גורע לא מהני לפסול אלא מכאן ולהבא ולא למפרע מה שנעשה בכשרות. ומה שמצאנו סברא זו בטלית ובתפילין בגמ' סנהדרין (פח), היינו משום שכל הציציות והטוטפות נמצאות לפנינו, דלכן כולן נפסלים, משא"כ בימים, דהרי ביום השמיני הימים הראשונים, אינם נמצאים לפנינו, אלא כבר הלכו להם א"כ איך שייך שיפסלו למפרע. ואפילו בתפילין אם הוסיף בית אחרי שכבר היה לבוש בתפילין, נראה פשוט שאינו פוסל מה שלבש עד עכשיו.

"מעשה דמגנצא"

ודוגמא לדבר מצינו ברא"ש (ר"ה פ"ד סי' יא) גבי מעשה שאירע במגנצא בשנת תתק"ה שתקע התוקע פעמיים קשר"ק ובשלישי תקע ב' שברים והתחיל להריע, והחזירוהו קצת הקהל לראש, ומקצת הקהל אמרו לו תקע שבר אחד וסיים, והוא התחיל לתקוע כבתחילה כו'. וכעס עליהם רבי אליקים בר נתן ז"ל ואמר "אם חכמה אין כאן זקנה יש כאן", ושלא כדין החזירוהו. וראב"ן חתנו הסכים לדבריו.

ומבואר בהמשך דבריו שם, שאפילו אם היה הפסק בקשר"ק השלישי הוה נפסל, אבל שני הקשרקי"ם הראשונים לא הפסיד למפרע יעו"ש. וה"נ אפילו הוסיף יום שמיני לא מיפסלו למפרע הימים הראשונים בגלל זה.

וכן מפורש בחי' הר"ן לסנהדרין (פח, ב) וז"ל, ויותר נראה לפרש ולומר שבלולב א"א שאם נטל הלולב כשר ואחר כך הוסיף, שוב אינו גורע שכבר יצא ידי נטילה. ואם הוסיף ואח"כ נטל הרי הוא גרוע ועומד שאין קדימתו באגד הד' מינין עושה כלום עד שעת נטילה. אבל בתפילין שמצוותן כל היום, ראוי לומר שהוא גורע במצותו. הרי לן להדיא דא"א לפסול מה שכבר קיים, אפי' באופן שהתוספת מגרעת, דכל מה שמגרעת היא כלפי מה שנמצא לפנינו כעת, אך כלפי העבר, מה שהיה היה והלך לו.

בל תוסיף בתקיעות בר"ה

והנה איתא בראש השנה (טז, ב) שתוקעין ומריעין כשהן יושבים וחוזרים ותוקעין ומריעין כשהן עומדין, כדי לערבב את השטן. והקשו הראשונים הלא קעבר בתקיעות נוספות אלו משום בל תוסיף.

ונראה דלפי שיטת הרמב"ן דהיכא דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי ליכא משום בל תוסיף, לא קשה מידי. דאיכא למימר דתקיעות דמיושב ותקיעות דמעומד, האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי ולא קרב זה אל זה כלל לומר בל תוסיף, וכן מבואר בריטב"א (הנ"ל) ע"ש. אכן לשיטת התוס' שגם בהאי לחודיה קאי איכא משום בל תוסיף, יקשה כנ"ל.

חידוש הרשב"א בגדרי בל תוסיף

ידועים הם תירוצו של הרשב"א (ר"ה שם), וז"ל ומסתברא דלא קשה כלל, דלא אמרו התם דאיכא משום בל תוסיף אלא מה שהוא מוסיף מדעת עצמו, כגון שמוסיף ברכה משלו, ואי נמי בישן בשמיני בסוכה במתכוין למצוה וכיוצ"ב, אבל במה שעמדו חכמים ותקנו לצורך, אין כאן

בל תוסיף, דכבר אמרה תורה "על פי התורה אשר ירוך". ותדע לך, דהא בשמיני של סוכה בזמן הזה מצוה של דבריהן וישנין ואוכלין בה למצוה, ואע"ג דבקיאיין השתא בקביעא דירחא, אלמא כל לצורך גוזרין ומוסיפין והרשות בידן. והוא הדין בבל תגרע לצורך, כגון ביום טוב שני של ראש השנה שחל להיות בשבת, אע"ג דאמרה תורה תקעו עמדו וגזרו שלא לתקוע. וכל זה משום דהוי לצורך. וה"נ לצורך ראו לתקוע ולחזור ולתקוע, ומצוה לשמוע לדברי חכמים מלא תסור כן נ"ל.

בל תגרע בביטול מ"ע

מדברי הרשב"א משמע שמי שביטל מ"ע עובר משום בל תגרע, וכדבריו משמע ג"כ בשערי תשובה לר"י (שער ג אות יא), וז"ל ועתה נדבר בענין עונש בטול מצות עשה. אמרו רבותינו זכרונם לברכה (חולין קלב, ב) אם יזהירו את האיש לעשות סוכה או לולב ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו ... ויש על כל מצות עשה אזהרת לאו כוללת, שנאמר (דברים יג, א) לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו.

ובעיקר החידוש של הרשב"א ששייך בל תגרע לא רק במגרע חלק מהמצוה אלא גם היכא שמגרע כל המצוה, נראה שיש לדמות לדברי הרמב"ן (דברים ז, ב) שכתב שבאיסור בל תוסיף, מלבד האופן הפשוט שהוא מוסיף במצוה עצמה, כגון חמש ציצית וחמש בתים, עוד עובר על בל תוסיף במוסיף מצוה חדשה על מצות התורה, וה"נ בבל תגרע, מלבד האופן הפשוט שהוא מגרע מהמצוה עצמה, עוד אופן יש במגרע ומבטל ממצות התורה.

בל תוסיף במצוות דרבנן

וכן מבואר ברמב"ם בסוף הקדמתו הקצרה (ליד החזקה לאחר שסיים למנות את מנין מצוות ל"ת), וז"ל כל אלו המצוות שנתחדשו (ר"ל מצוות דרבנן) חייבין אנו לקבלם ולשמרם שנאמר לא תסור מכל הדבר וכו', ואינם תוספת על מצוות התורה. ועל מה הזהירה תורה לא תוסף ולא תגרע, שלא יהיה נביא רשאי לחדש דבר ולומר שהקב"ה צוהו במצוה זו להוסיפה למצוות התורה או לחסר אחת מאלו השש מאות ושלוש עשרה מצוות. אבל אם הוסיפו בית דין עם נביא שיהיה באותו הזמן מצוה דרך תקנה או דרך הוראה או דרך גזרה אין זו תוספת, שהרי לא אמרו שהקב"ה צוה לעשות ערוב או לקרות המגלה בעונתה וכו' אלא כך אנו אומרים, שהנביאים עם בית דין תקנו וצוו לקרות המגלה בעונתה וכו'.

ועי"ע בדברי הרמב"ם (ממרים ב, ט) שכתב וז"ל הואיל ויש לבית דין לגזור ולאסור דבר המותר ויעמוד איסורו לדורות וכן יש להן להתיר איסורי תורה לפי שעה מהו זה שהזהירה תורה לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, שלא להוסיף על דברי תורה ולא לגרוע מהן ולקבוע הדבר לעולם בדבר שהוא מן התורה, בין בתורה שבכתב בין בתורה שבעל פה. כיצד הרי כתוב בתורה לא תבשל גדי בחלב אמו, מפי השמועה למדו שזה הכתוב אסר לבשל ולאכול בשר בחלב, בין בשר בהמה בין בשר חיה אבל בשר העוף מותר בחלב מן התורה, אם יבוא בית דין ויתיר בשר חיה בחלב הרי זה גורע, ואם יאסור בשר העוף ויאמר שהוא בכלל הגדי והוא אסור מן התורה הרי זה מוסיף, אבל אם אמר בשר העוף מותר מן התורה ואנו נאסור אותו ונודיע לעם שהוא גזרה שלא יבא מן הדבר חובה ויאמרו העוף מותר מפני שלא נתפרש כך החיה מותרת שהרי לא נתפרשה, ויבא אחר לומר אף בשר בהמה מותרת חוץ מן העז, ויבא אחר לומר אף בשר העז מותר בחלב פרה או הכבשה שלא נאמר אלא אמו שהיא מינו, ויבא

אחר לומר אף בחלב העז שאינה אמו מותר שלא נאמר אלא אמו, לפיכך נאסור כל בשר בחלב אפילו בשר עוף, אין זה מוסיף אלא עושה סייג לתורה וכן כל כיוצא בזה.

והשיג עליו הראב"ד בזה"ל כל אלה ישא רוח, שכל דבר שגזרו עליו ואסרוהו לסייג ולמשמרת של תורה אין בו משום לא תוסיף אפילו קבעוהו לדורות ועשאוהו כשל תורה וסמכוהו למקרא, כדאשכחן בכמה דוכתי מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא, ואם גרע לפי צורך שעה כגון אליהו בהר הכרמל אף זה דבר תורה הוא עת לעשות לה' הפרו תורתך, ולא תמצא איסור מוסיף אלא במצות עשה כגון לולב ותפילין וציצית וכיוצא בהן בין לשעה בין לדורות בין שקבעה בדבר תורה בין שלא קבעה.

למה אין לוקין על ביטול עשה

ובטו"א (ר"ה שם) תמה עליו דא"כ מי שביטל איזו מ"ע, מלבד שעובר בעשה עובר נמי בלא תעשה דבל תגרע, א"כ למ"ד לאו שאין בו מעשה לוקין עליו, המבטל מצות עשה שבתורה ילקה משום לאו דבל תגרע שעמה, ולא מצאנו לאיזה תנא או אמורא דנימא הכי.

ובהגהות אמרי ברוך על הטו"א, תי' דמש"כ הרשב"א שהמבטל מצוה קעבר אבל תגרע, אינו אלא בעושה תקנה קבועה לבטל המצוה דומיא דתקיעת שופר בר"ה שחל בשבת, דבזה הוצרך הרשב"א להגיע לסברתו, דכיון דאיכא משום לא תסור אין בזה משום בל תגרע, אבל באדם יחיד שביטל מצות עשה בגלל עצלותו, או בגלל איזה סיבה אחרת, אינו עובר משום בל תגרע, כי אין בזה משום מבטל ומגרע מצוה מן התורה. אבל לענ"ד לא משמע כן ברשב"א, דמדמה בל תוסיף לבל תגרע, ולגבי בל תוסיף בוודאי אפי' אם אינו מוסיף בקביעות עובר.

האם לוקין על בל תוסיף

כתב החינוך (מצוה תנד) ועובר על זה והוסיף במצוות, כגון שעושה חמש טוטפות בתפילין או מניח שני תפילין כשרין עשויין כתקנן בראשו, וכן הנוטל שני לולבין בידו וכל כיוצא בזה, וכן היושב בסוכה אחר החג, או הנוטל לולב בכוונה לעשות המצוה ואף על פי שידוע שעבר זמנה, עבר על לאו זה, וחייב מלקות ובעדים והתראה כמו שידוע בכל מקום. ובמנ"ח העיר שהרמב"ם לא כתב מלקות בלאו הזה בשום מקום, וגם בפ"ט מהל' סנהדרין לא מנאו בכלל הלוקין. ולדבריו מה שמקשה הש"ס בר"ה (כח, ב) "אלא מעתה הישן בשמיני ילקה", היינו מכות מרדות. ועי' בפרמ"ג (פתיחה כוללת חלק א) ג"כ שתמה למה לא מנה הרמב"ם פרק י"ט מהלכות סנהדרין דלוקה על בל תוסיף, ומוסיף דלאו שבכללות לא הוה אף דקאי אכל התורה, מכל מקום מבואר הפרט ביה, ובר"השנה (כח, ב) אמר אביי אלא מעתה הישן בשמיני בסוכה ילקה, ודוחק לומר מכות מרדות מדבריהם.

ולפי הנ"ל י"ל דבאמת הוי לאו שבכללות, ולא משום דכולל כה"ת, אלא משום שהוא כולל שני עניני בל תוסיף, הוספה בעצם מעשה המצוה כגון חמש בתים, והוספה על כללות התורה, ולכן הוי לאו שבכללות.

בל תגרע בלקיחת ג' מינים

הטו"א (ר"ה כח, ב) מסתפק בלוקח ג' מינים מתוך הד' מינים האם עובר על בל תגרע, ומסתבר ליה דליכא בל תגרע רק היכא דגם כשמגרע נתקיימה המצוה, כמו מתן ד' שנותן במתן א', משא"כ בג' מינים דלולב, דמעכבין זה את זה.

וראיה לדבר מביא מהגמ' בסוכה (לא, א) דאמרינן התם, לא מצא אתרוג לא יביא לא פריש ולא רמון ... וקמ"ל דאסור משום דאתי למיסרך. ולכאורה למה לי האי טעמא, הלא בלא"ה אסור ליקח ג' מינין משום בל תגרע, אלא ע"כ דבכה"ג ליכא משום בל תגרע, מאחר דכשמגרע לא נתקיימה המצוה כלל כנ"ל. ומהאי טעמא ר"ל דה"ה נמי במבטל מצות עשה, דאינו עובר על בל תגרע, כיון שע"י שמגרע לא נתקיימה המצוה כלל.

וע"ש שהרשב"א (הנ"ל) חולק על זה, שהוא סבר שעובר על בל תגרע כל פעם שמבטל עשה, אע"פ שאין כאן קיום מצוה כלל. ונר' דלפמ"ש לעיל לדמות דברי הרשב"א לדברי הרמב"ן לגבי בל תוסיף על מצוות התורה, י"ל שאין כאן דמיון, דשם הרי מגרע מכללות התורה, אבל הכא שרק מגרע במעשה המצוה אולי יודה לטו"א ודו"ק. אלא דאח"כ הביא מהספרי דשייך בל תגרע בנוטל ג' מינין (הובא ברש"י כאן). אלא דלפ"ז תקשה עליו מהא דאמרו בסוכה (לא, א) לא מצא אתרוג לא יביא לא פריש ולא רמון משום דלמא אתי למיסרך תיפו"ל שעובר על בל תגרע.

בל תגרע במה שעושה או במה שחסר

אכן יעויין בשפת אמת בסוכה (לא, ב) שחולק על הטו"א במש"כ דליכא איסור בל תגרע בלוקח ג' מינין מתוך הד' מינין, אלא ס"ל דרק אם יש לו כל הד' מינין ונוטל ג' אז עובר בבל תגרע, דאע"ג דנימא דבג' לא הוי מצוה, מ"מ כיון דזוהי מצוותו לקחת כל הד' ולקיים המצוה, הרי דזהו עיקר הקפידא, שלא יגרע ויבטל המצוה בלקיחת ג' מינין. אבל אם אין לו אחד מן המינין, בכהאי גוונא מותר לו לקחת הג' מינין, דאיסור בל תגרע הוא על הגירעון של המין הד' ולא בזה שעושה רק חלק מהמצוה, א"כ כאן לא חשיב מגרע שהרי אנוס הוא, וא"כ למה יהא אסור לקחת הג' מינין.

ועפ"ז אתי שפיר מה דאמרינן לא מצא אתרוג כו', דהיכא דלא מצא אתרוג דהוי אנוס, סד"א שיביא פריש ורמון, ולא יעבור על בל תגרע מאחר שאנוס הוא במה שיש בידו רק ג' מינין.

וא"כ הרי מבואר לן בדברי השפת אמת, שגדר האיסור של בל תגרע הוא לא בקיום המצוה שלא בשלימות, אלא במה שחיסר וגרע חלק מהמצוה. ולזאת קאמר שאם אין לו את האפשרות לקיימה בשלימותה, הוי אנוס עלה ולא קעבר, אבל אם המצוה היתה במה שמקיימה בחסרון לא הוי אנוס על זה ויותר טוב שיניחנה ולא יקיימנה כלל.

נפסק אחד מציציותיו בשבת

ועל דרך זה אפשר לבאר בהא דאיתא בשו"ע (או"ח יג, ג) שאם נודע לו בשבת כשהוא בכרמלית שהטלית שעליו פסול, לא יסירנו מעליו עד שיגיע לביתו, וכתב הרמ"א שאם נפסק אחד מן הציציות ומתבייש לישב בלא טלית, מותר לו ללבוש ציצית הפסולות, מטעם "גדול כח כבוד הבריות וכו'".

והנה מקור הלכה זו הוא מהמרדכי (הלכות קטנות תתקמ"ד), ויסוד הדבר הוא דאע"ג דציצית מצות עשה דאורייתא היא, ובדאורייתא לא דחינן מפני כבוד הבריות, מ"מ הכא שרי, דלא אמרה תורה לא תלבש בגד בלא ציצית, רק מצות עשה דאם יש לו בגד דד' כנפות יטיל בו ציצית, וכיון שאין יכול להטיל בו ציצית בשבת הוי אנוס ואינו עובר על מצות עשה מדאורייתא, ואין עליו אלא איסור דרבנן, (לפי הבנת המ"א בדעת המרדכי), ולכך הותר מפני כבוד הבריות וא"צ לפשוט הטלית.

והשתא אם נאמר שגם היכא שאין המצוה מתקיימת כלל, ע"י שמגרע עובר על כל תגרע, א"כ אכתי תקשי איך שרי ליה ללבוש הבגד משום כבוד הבריות, הא בכל רגע ורגע שלובש הבגד בלי שקושר בו ציצית קעבר על איסור כל תגרע דאורייתא. ובשלמא לסברת הטורי אבן מיושב, דאין בה כל תגרע, דהא לא מתקיימת המצוה, אבל הספרי הרי סובר שגם בכה"ג עובר. אכן לפי המתבאר בדברי השפת אמת מיושב, דכאמור הרי איסור כל תגרע הוא על הגירעון של הכנף הד' ובזה הרי הוי אנוס, משום שא"א לקשור הציצית בשבת, ולכן אינו עובר.

בל תגרע בחצי שיעור

דנו האחרונים במי שאין לו אלא חצי כזית של מצה, האם נימא דכי היכי דקיי"ל חצי שיעור אסור מן התורה ה"נ יש קיום מצוה אף בחצי שיעור מה"ת, או דילמא רק באיסורים חצי שיעור אסור אבל במצוות לא.

ויש מן האחרונים שטענו דהא לאו כל כמיניה לאכול חצי שיעור מצה, דבזה שאוכל חצי שיעור נמצא עובר על כל תגרע. אכן לפי סברת השפת אמת אן זה נכון כלל, דהבל תגרע הוא במה שאינו אוכל החצי זית השני, ובזה הוי אנוס שאין לו אלא חצי כזית.

קושיית ב"י הידוע

עוד דן בזה השפ"א, בנוגע לקושית הב"י (או"ח סי' תרעא) הידועה, למה עושין זכר לנס שמונה ימים הרי לא היה הנס אלא ז' ימים, שהרי היה מספיק שמן ללילה אחד. ואחד מתירוציו הוא שחילקו את השמן לשמונה חלקים ובכל לילה ולילה נתנו במנורה חלק אחד והספיק ליום שלם, ונמצא שהיה נס שמונה ימים.

והשתא אם עיקר האיסור דכל תגרע הוא במה שמקיים המצוה בחסרון, א"כ כיצד שמו חלק אחד במנורה והדליקה, הלא קיימו הם את המצוה בחסרון, וא"כ במה שהדליקו עברו על כל תגרע. אכן אם האיסור הוא בגירעון של שיעור שלם, הרי על זה הו"ל אנוס, שהרי אין לו שמן מיותר ושפיר יוכל להדליקה בכך.

מיהו אינו מובן דהאיך הניחו פחות מכשיעור בלילה ראשונה, דאז מיהא עוד היה להם שיעור שלם, ואכתי לא הווי אנוס על שיעור שלם, וא"כ הא קעבר על כל תגרע אף מצד גירעון שיעור שלם.

וע"כ צ"ל דבזה שאינו משלים השיעור אינו עובר בכל תגרע, ורק אם מחסר מחפצא של המצוה, כגון ג' ציציות יש משום כל תגרע, ודו"ק.